

بررسی مبانی فقهی و حقوقی در نهج البلاغه

علی امین

سرشناسنامه	امین، علی ۱۳۵۴ -
عنوان قراردادی	نهج البلاغه، شرح
عنوان و پدیدآور	بررسی مبانی فقهی و حقوقی در نهج البلاغه / علی امین
مشخصات نشر	رشت: حرفنو، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	۲۸۰ ص.
شابک	۰ - ۱۱۸ - ۱۱۲ - ۶۰۰ - ۹۷۸
یادداشت	کتابنامه به صورت زیرنویس
یادداشت	کتاب حاضر در اصل پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد مولف از دانشگاه آزاد اسلامی پردیس علوم و تحقیقات گیلان است.
موضوع	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. -
موضوع	- دیدگاه درباره حقوق
موضوع	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. -
شناسه افزوده	- دیدگاه درباره فقه
رده بندی کنگره	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق.
رده بندی دیوبی	نهج البلاغه، برگزیده، شرح
شماره کتابخانه ملی	۱۳۹۳ الف ۷ ح / ۰۹ / ۳۸ BP
	۲۹۷ / ۹۵۱
	۳۶۰۰۴۶۱

انتشارات حرفنو، رشت خیابان آزادگان،
جنب دبیرستان دکتر بهشتی (خ صفایی)
خ حاتم، شماره ۲۹ تلفن ۳۳۳۳۳۳۲۲ - ۳۳۳۳۳۳۲۲

بررسی مبانی فقهی و حقوقی در نهج البلاغه

علی امین

حروفچینی و صفحه آرای: حرفنو

چاپ نخست ۱۳۹۳ شمارگان ۱۰۰۰ نسخه

خدمات چاپ: راستین

تمامی حقوق نشر کتاب محفوظ است.

شابک: ۰ - ۱۱۸ - ۱۱۲ - ۶۰۰ - ۹۷۸

فصل اول: کلیات

۱۵	
۲۳	بخش اول: تعاریف و اصطلاحات
۲۳	گفتار اول: اصطلاحات فقهی
۲۴	فقه در لغت
۲۴	فقه در اصطلاح
۲۵	سیر تاریخی و مراحل تطوّر فقه
۲۶	موضوع و منابع علم فقه
۲۷	اهمیت تفقه در دین
۲۸	گفتار دوم: اصطلاحات حقوقی
۲۸	حقوق در لغت
۲۹	حقوق در اصطلاح
۳۰	علم حقوق و تاریخچه آن
۳۱	گفتار سوم: رابطه فقه و حقوق
۳۲	تقدّم علم فقه بر حقوق
۳۳	بخش دوم: شخصیت و جایگاه امام علی (ع)
۳۵	بخش سوم: آشنایی با نهج البلاغه و مؤلف آن
۳۵	گفتار اول: آشنایی با نهج البلاغه
۳۷	گفتار دوم: مؤلف نهج البلاغه
۳۸	بخش چهارم: اسناد و مدارک نهج البلاغه
۳۸	تشکیک بر نهج البلاغه و اسناد آن
۴۰	پاسخ به شک و شبهات نهج البلاغه
۴۲	بخش پنجم: تقسیمات مسائل فقهی و گستره آن
۴۳	ساختار فقهی از دیدگاه امامیه
۴۶	ساختار فقهی از دیدگاه اهل سنت

فصل دوم: مبانی ماهیت و مبانی فقهی در نهج البلاغه

- ۴۷ بخش اول: مباحث عبادات در نهج البلاغه
- ۴۸ گفتار اول: کتاب طهارت
- ۴۸ مبحث اول: احکام حائض
- ۵۰ مبحث دوم: غسل و برخی از احکام میت
- ۵۱ احتضار
- ۵۱ غسل
- ۵۱ نماز میت
- ۵۲ دفن میت
- ۵۲ تشییع جنازه
- ۵۴ تناسب بردباری با مصیبت ها
- ۵۵ روش تسلیت گفتن
- ۵۶ گفتار دوم: کتاب صلاه
- ۵۷ احکام فقهی نماز
- ۵۷ مبحث اول: تعداد نمازهای واجب
- ۵۸ مبحث دوم: شرایط نماز
- ۶۱ مبحث سوم: مواضع سجده
- ۶۱ مبحث چهارم: نماز نافله شب
- ۶۲ مبحث پنجم: وجوب ادای فرائض قضا شده
- ۶۳ مبحث ششم: نماز جمعه و جماعت
- ۶۳ الف) نماز جمعه
- ۶۴ احکام فقهی نماز جمعه
- ۶۴ حکم نماز جمعه در زمان امام معصوم (ع)
- ۶۴ حکم نماز جمعه در زمان غیبت
- ۶۶ حکومت و نماز جمعه
- ۶۶ شرایط نماز جمعه
- ۶۸ ب) نماز جماعت

۶۹	احکام فقهی نماز جماعت
۶۹	آداب نماز جماعت
۷۰	صفات امام جماعت
۷۰	از مستحبات نماز جماعت
۷۰	گفتار سوم: کتاب زکات
۷۱	احکام فقهی زکات
۷۱	وجوب زکات
۷۲	شرایط زکات دهنده
۷۳	زکات بر چه چیزهایی واجب است
۷۴	مصارف و مستحقین زکات
۷۹	شرایط مستحقین زکات
۸۱	گفتار چهارم: کتاب خمس
۸۳	خمس از اموال چهارگانه
۸۴	آنچه خمس بدان تعلق می گیرد
۸۴	اقسام خمس و مستحقین آن
۸۶	انفال چیست؟
۸۶	خمس و انفال در آینه ی قرآن و احادیث
۸۹	گفتار پنجم: کتاب صوم
۸۹	مبحث اول: شرایط صحت و وجوب روزه
۹۰	شرایط صحت روزه
۹۲	شرایط وجوب روزه
۹۲	مبحث دوم: مبطلات روزه
۹۳	گفتار ششم: کتاب اعتکاف
۹۳	اعتکاف رسول الله در غار حرا
۹۴	گفتار هفتم: کتاب حج و عمره
۹۴	احکام فقهی حج
۹۴	وجوب حج و شرایط آن
۹۶	اقسام حج و عمره

۹۷	احرام
۹۹	احکام حج، وقت کوچ از عرفات
۹۹	احکام قربانی
۱۰۱	آثار حج، رونق اقتصادی
۱۰۳	گفتار هشتم: کتاب جهاد
۱۰۳	احکام فقهی جهاد
۱۰۳	وجوب جهاد و شرایط آن
۱۰۴	نهی از آغازگری در جنگ
۱۰۶	احکام برخورد با اسیران
۱۰۷	رعایت برخی از آداب جنگ و جهاد
۱۰۸	حفظ حرمت امان، امان نامه و عدم عهد شکنی
۱۱۰	حکم فرار از جنگ و جهاد
۱۱۲	غنیمت در نهج البلاغه
۱۱۴	جنگ با بغات و مراعات اولویتها
۱۱۷	گفتار نهم: کتاب امر به معروف و نهی از منکر
۱۱۸	مبحث اول: وجوب و شرایط امر به معروف و نهی از منکر
۱۱۹	الف) وجوب امر به معروف و نهی از منکر
۱۱۹	ب) شرایط وجوب امر به معروف و نهی از منکر
۱۲۱	مبحث دوم: مراتب امر به معروف و نهی از منکر
۱۲۳	مبحث سوم: امر به معروف و نهی از منکر و ضرورت حکومت
۱۲۴	بخش دوم: مباحث عقود در نهج البلاغه
۱۲۴	گفتار اول: کتاب تجارت
۱۲۴	ضرورت علم فقه در تجارت
۱۲۶	مکاسب محرمه
۱۲۷	در تحریم ربا
۱۲۹	حرمت احتکار و مجازات محتکرین
۱۲۹	الف) حرمت احتکار
۱۳۰	ب) مجازات محتکرین توسط حاکم

۱۳۲	گفتار دوم: کتاب مفلس (ذین)
۱۳۳	مبحث اول: مهلت دادن به مقروض
۱۳۴	مبحث دوم: زکات ذین ظنون
۱۳۴	مبحث سوم: حکومت و قرض
۱۳۵	گفتار سوم: کتاب شرکت
۱۳۷	برخی از احکام شرکت
۱۳۸	گفتار چهارم: کتاب ودیعه
۱۳۹	احکام فقهی ودیعه
۱۳۹	گفتار پنجم: کتاب صدقات
۱۴۰	حرمت صدقه بر اهل بیت (ع)
۱۴۱	فضیلت صدقه پنهانی
۱۴۱	گفتار ششم: کتاب وصایا
۱۴۲	مبحث اول: وصیت علی (ع) بر اموال شخصی
۱۴۳	مبحث دوم: احکام فقهی وصیت
۱۴۴	مبحث سوم: چند نکته حقوقی
۱۴۵	بخش سوم: مباحث ایقاعات در نهج البلاغه
۱۴۵	گفتار اول: کتاب عتق
۱۴۷	گفتار دوم: کتاب استیلا (ام و ولد)
۱۴۸	الف) احکام فقهی ام و ولد
۱۴۸	ب) شرایط استیلا
۱۴۹	گفتار سوم: کتاب اقرار
۱۵۰	احکام فقهی اقرار
۱۵۱	گفتار چهارم: کتاب ایمان (قسم)
۱۵۱	شیوه ی تحلیف ستمکار
۱۵۲	احکام فقهی یمین
۱۵۲	-انواع یمین
۱۵۳	شرایط قسم
۱۵۳	حکم تکلیفی قسم

۱۵۴	بخش چهارم: مباحث احکام (سیاسات) در نهج البلاغه
۱۵۴	گفتار اول: کتاب غضب
۱۵۶	غضب در آینه ی روایات
۱۵۶	احکام فقهی غضب
۱۵۶	چند نکته حقوقی
۱۵۷	گفتار دوم: کتاب فرائض (میراث)
۱۵۷	مبحث اول: میراث در نهج البلاغه
۱۵۹	مبحث دوم: احکام فقهی میراث
۱۵۹	موجبات ارث
۱۶۰	موانع ارث
۱۶۱	گفتار سوم: کتاب قضا
۱۶۲	مبحث اول: جایگاه منصب قضا
۱۶۳	مبحث دوم: شرایط و صفات قاضی
۱۶۵	مبحث سوم: قضا واجب کفایی است یا عینی؟
۱۶۶	مبحث چهارم: قاضی تحکیم و شرایط آن
۱۶۸	مبحث پنجم: لزوم علم قاضی در نهج البلاغه
۱۷۰	مبحث ششم: مبنای قضاوت و حکم
۱۷۱	مبحث هفتم: تأمین مالی و شغلی قضات
۱۷۱	رشوه و نکوهش آن
۱۷۳	مبحث هشتم: آداب قضاوت
۱۷۵	مبحث نهم: تأکید بر حفظ وحدت رویه در قضاوت
۱۷۶	مبحث دهم: قضاوت شگرف امام (ع)
۱۷۶	گفتار چهارم: کتاب شهادت ۱۲۰
۱۷۷	الف) وجوب شهادت
۱۷۷	تحمل شهادت
۱۷۷	صفات شهود
۱۷۸	ب) تفاوت شهادت زنان و مردان
۱۷۹	گفتار پنجم: کتاب قصاص

۱۸۰	مبحث اول: قصاص در آینه ی آیات و روایات
۱۸۳	مبحث دوم: احکام فقهی قصاص
۱۸۴	موجب قصاص
۱۸۴	شرایط قصاص
۱۸۴	مبحث سوم: حکومت و قصاص
۱۸۶	گفتار ششم: کتاب حدود و تعزیرات
۱۸۷	مبحث اول: حدود در نهج البلاغه
۱۸۷	حرمت زنا
۱۸۹	حرمت شرب خمر
۱۹۰	سرقت
۱۹۱	مبحث دوم: اجرای حدود در چارچوب حکومت
۱۹۲	گفتار هفتم: کتاب دیات
۱۹۳	مبحث اول: حکم فقهی دیه
۱۹۴	مبحث دوم: دیه و مجازات مجرمین
۱۹۵	مبحث سوم: پرداخت دیه از بیت المال
۱۹۶	مبحث چهارم: دریافت دیه توسط حاکم شرع

فصل سوم: مباحث حقوقی در نهج البلاغه

۱۹۹	بخش اول: کلیات
۱۹۹	گسترش علم حقوق
۲۰۰	حق در نهج البلاغه
۲۰۱	مبنای حقوق
۲۰۵	هدف حقوق
۲۰۶	بخش دوم: اقسام حقوق در نهج البلاغه
۲۰۷	قسم اول: حقوق متقابل
۲۰۸	حقوق متقابل پدر و فرزند بر یکدیگر
۲۰۹	حقوق برادران دینی و دوستان
۲۱۰	حق همسایه
۲۱۳	

۲۱۴	حقوق متقابل زمامدار و ملت
۲۲۱	بزرگترین حق
۲۲۳	گفتار دوم: حقوق بشر
۲۲۳	الف) حق الناس
۲۲۸	ب) حق آزادی
۲۲۹	آزادی شخصی
۲۳۰	آزادی فکری
۲۳۳	آزادی سیاسی
۲۳۷	آزادی بیان، قلم و آزادی مدنی
۲۶۳	گفتار سوم: رعایت حقوق حیوانات
۲۶۳	شیوه ی ورود به میان حیوانات
۲۶۴	عدالت در رفتار با حیوانات
۲۷۳	فصل چهارم: نتیجه گیری، ارائه پیشنهاد و مآخذ
۲۷۳	نتیجه گیری
۲۷۹	ارائه پیشنهاد
۲۸۱	منابع و مآخذ

مقدمه:

حمد و سپاس بی کران برای خدایی است که لطف و گذشت بی کرانش گسترده است. ستایش از آن آفریننده ای است در اوج توانایی، بیننده ای است در اوج دانایی و شتوایی است در اوج اغماض و چشم پوشی که بنده در برابر وجود چون اویی اظهار وجود نتواند کرد.

سپاس خدایی را که اول است بدون آنکه پیش از او اولی باشد، و آخر است بدون آنکه پس از او آخری باشد. خدایی که دیده های بینندگان از دیدنش فرومانده، و اندیشه های توصیف کنندگان از وصفش عاجز شده اند. آفریدگان را به قدرت خود پدید آورده و ایشان را بر وفق خواست خود اختراع فرموده است. سپس در طریق اراده خود روان ساخته و در پی محبت خود برانگیخته است. در حالی که از حدی که برایشان تعیین نموده قدمی پیش و پس نتوانند نهاد^۱.

سلام و صلوات بیکران ما به محضر حضرت ختمی مرتبت محمد امین - صلی الله علیه و آله و سلم - آخرین پیام آور حضرت حق و اهل بیت مطهرش - علیهم السلام - که چراغ هدایت و کشتی نجات رهبران راه حق و جویندگان حقیقت می باشند. پیامبر عظیم الشانی که بنا بر حدیث متواتر نقلین دو امانت گرانها را پس از حیات شریف خود به یادگار می گذارد:

«إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ مَا إِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا لَنْ تَضِلُّوا، كِتَابُ اللَّهِ وَ

۱. گریده ای از دعای اول صحیفه سجاده.

عِثْرَتِي؛ أَهْلَ بَيْتِي وَ إِنَّهُمَا لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَى الْخَوْضِ^۱ (میان شما دو چیز سنگین و گران بها می گذارم، اگر بدان جنگ زنید هرگز پس از من گمراه نشوید: قرآن و عترت من اهل بیتم، و این دو از هم جدا نشوند تا در کنار حوض بر من در آیند.)

بدون تردید امام علی بن ابیطالب (ع) سرسلسله و سرآمد امانت گرانهای عترت و به تعبیری، قرآن ناطق می باشد، او بنده راستین حق بود که حجاب های نور را درنوردیده و به محبوب خویش پیوسته بود. علی (ع) همان شخصی است که پا بر شانه ی مبارک پیامبر (ص) گذاشت و بت های جاهلنت را شکست، او همان شیرمردی است که در لَیْلَةُ الْمَبِیت در بستر رسول خدا (ص) خوابید و نقشه شوم کفار را نقش بر آب کرد، او که گنجینه اسرار خدایی است، خود را با فرودست ترین انسان ها یکسان می بیند، با آن ها هم سفره می شود و در کنار تنورشان می نشیند، آتش را به جان می خرد تا برای کودکان یتیم که گمان می کنند علی از یادشان غافل مانده است، نانی تهیه کند، شب هنگام تنها و بی یاور، انبان آذوقه را بر شانه می گذارد و به صورت ناشناس خانه به خانه درها را به صدا در می آورد تا فقیران با شکم گرسنه سر بر بالین نگذارند. علی (ع) اگر رنگ خدا نمی داشت و مردی الهی نبود، فراموش شده بود.

پیامبر اکرم - صلی الله علیه و آله - در شأن ایشان می فرمایند: «علی علیه السلام در قول و فعل خود از معصیت به دور است. هر سخنی که گوید و هر کاری که کند با دعوت دینی مطابقت دارد و داناترین مردم به معارف و

۱. حرّ عاملی، شیخ محمد حسن، ۱۴۰۹ ه. ق، تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة، انتشارات آل البیت لإحياء التراث، قم، ۳۰ جلد، ج ۲۷، ص ۳۳.

شرایع اسلام هموست»^۱.

خود آن حضرت دربارهی سینه‌ی مالامال از علمش و سفارش به بهره‌مندی از این علوم توسط مردم قبل از اینکه او را از دست بدهند می‌فرماید: «أَيُّهَا النَّاسُ سَلُونِي قَبْلَ أَنْ تَفْقِدُونِي فَلَنَّا بِطُرُقِ السَّمَاءِ أَغْلَمُ مِنِّي بِطُرُقِ الْأَرْضِ»؛ «ای مردم، پیش از آنکه مرا نیابید آنچه می‌خواهید پرسید که من به راه‌های آسمان از راه‌های زمین آشنا ترم»^۲.

که پرسید از من سخن آشکار ز هر نکته دارای هر اعتبار
همی پیش از آنکه دیگر مرا نیاید در نزد خود هر کجا^۳.

«هَا إِنْ هَاهُنَا لِعِلْمًا جَمًّا وَ أَشَارَ يَدِهِ إِلَى صَدْرِهِ لَوْ أَصَبْتُ لَهُ حَمَلَةً بَلَى أَصَبْتُ لِقْنَا غَيْرَ مَأْمُونٍ عَلَيْهِ مُسْتَعْمِلًا آلَةَ الدِّينِ لِلدُّنْيَا وَ مُسْتَظْهِرًا بِنِعْمِ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ وَ بِحُجَّتِهِ عَلَى أَوْلِيَانِهِ...»؛ «بدان که در اینجا (اشاره به سینه مبارک کرد) دانش فراوانی انباشته است، ای کاش کسانی را می‌یافتم که می‌توانستند آن را بیاموزند آری تیزهوشانی می‌یابم اما مورد اعتماد نمی‌باشند، دین را وسیله دنیا قرار داده، و با نعمت‌های خدا بر بندگان، و با برهان‌های الهی بر دوستان خدا فخر می‌فروشند...»^۴.

«وَ اللَّهُ لَوْ شِئْتَ أَنْ أَخْبِرَ كُلَّ رَجُلٍ مِنْكُمْ بِمَخْرَجِهِ وَ مَوَلَجِهِ وَ جَمِيعِ

۱. طباطبایی، محمدحسین، ۱۳۶۲ه.ش، شیعه در اسلام، انتشارات جامعه مدرسین، قم، بی‌چا، ص ۵.

۲. دشتی، محمد، سال ۱۳۸۲ه.ش، ترجمه نهج البلاغه نسخه صبحی صالح، انتشارات الهادی، چاپ ۲۳، خطبه ۱۸۹، ص ۳۷۳.

۳. ایران دوست گوه‌ری بروجردی، عباس، سال ۱۳۸۴ ه.ش، خورشید هدایت، انتشارات کتابخانه اسلامی، تهران، بی‌چا، جلد ۲، ج ۲، ص ۱۰۹۴.

۴. دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، پیشین، حکمت ۱۴۷، ص ۶۶۱.

شأنه لَفَعَلْتُ وَلَكِنْ أَخَافُ أَنْ تَكْفُرُوا فِي رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: «به خدا سوگند اگر بخوایم می‌توانم هر کدام شما را از آغاز و پایان کارش و از تمام شئون زندگی‌اش آگاه سازم، ولی از آن می‌ترسم که این کار موجب کافر شدن شما به پیامبر (ص) گردد (درباره‌ام غلو کنید).»^۱

نهج البلاغه، اثری ارزشمند از آن امام همام است. کتابی که پس از قرآن کریم گرانقدرترین میراث اسلام است. نهج البلاغه شفا و مرهمی برای همه دردهای فردی و اجتماعی و راهی از ملک تا ملکوت است. گنجینه معرفت بی انتهای که جمیع جهات را در بر می‌گیرد. کتابی که می‌توان آن را کتاب «سیاست و حکومت، ارشاد و آموزش، تشویق و تنبیه، برهان و بصیرت» نامید.

امام خمینی - قدس سره - در عظمت نهج البلاغه و جامعیت آن می‌فرماید: «کتاب نهج البلاغه که نازل روح اوست برای تعلیم و تربیت ما خفتگان در بستر منیت و در حجاب خود و خودخواهی خود معجونی است برای شفاء و مرهمی است برای دردهای فردی و اجتماعی و مجموعه‌ای است دارای ابعادی به اندازه ابعاد یک انسان و یک جامعه انسانی از زمان صدور آن تا هر چه تاریخ به پیش می‌رود و هر چه جامعه‌ها به وجود آید و ملتها متحقق شوند و هر قدر متفکران و فیلسوفان و محققان بیایند و در آن غور کنند و غرق شوند»^۲.

و همچنین در وصیت نامه الهی، سیاسی خود آنجا که افتخارات مکتب

۱. دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، پیشین، خطبه ۱۷۵، ص ۳۳۱.

۲. خمینی، سیدروح الله، ۱۳۶۹ه.ش، صحیفه نور، ناشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،

بی‌جا، چاپ اول، جلد ۱۴، ص ۲۲۴.

تشیع را بیان می‌دارد می‌فرماید: «ما مفتخریم که کتاب نهج البلاغه بعد از قرآن بزرگترین دستور زندگی مادی و معنوی بالاترین کتاب رهایی بخش است و دستورات معنوی و حکومتی آن بالاترین راه نجات است»^۱.

آن که می‌خواهد «علی» را بشناسد و با اندیشه علوی انس بگیرد، باید جان را در زیر آبشار خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه بگیرد، تا به طهارت و ضلالت برسد و آن کس که بخواند «اسلام» را از منظر امام علی (ع) بشناسد، باید از نهج البلاغه این کوثر ولایت، جرعه‌هایی بنوشد و در این زمزم علوی، صورت جان را شستشو دهد.^۲

در دوران معاصر ما کارهای مفیدی پیرامون ابعاد از نهج البلاغه صورت گرفته و گام‌هایی ثمربخش در آشنا ساختن اندیشمندان و صاحب نظران با سخنان امیرمؤمنان (ع) برداشته شده است. لیکن باید اذعان نمود که بنا به دلایلی از جمله مرسله بودن نهج البلاغه در زمینه‌ی دو مقوله فقه و حقوق در نهج البلاغه، کارهای پژوهشی و تحقیقی کمتری ارائه گردیده است؛ در صورتی که امام علی (ع) به اعتراف دوست و دشمن عالم ترین فرد در تفقه در دین بوده است و تعالیم فقهی و حقوقی ایشان همواره مبنا و مرجع اجتهاد خلفا و صحابه در عصر خود و نیز عصر حاضر بوده و می‌باشد.^۳

اگر زندگی روزمره‌ی انسانی مورد بررسی قرار گیرد ملاحظه خواهد شد:

۱. خمینی، سیدروح الله، ۱۳۷۸ه.ش، صحیفه امام خمینی، ناشر مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، تهران، ۲۲جلد، جلد ۲۱، ص ۳۹۶.
۲. علیقلی، محمد مهدی، ۱۳۷۴ه.ش، سیمای نهج البلاغه، نشرغیاث، تهران، چاپ اول، ص ۵.
۳. مردی از خوارج گفت: «خدا این کافر را بکشد چقدر فقه می‌داند. مردم برای کشتن او برخاستند، امام فرمود: آرام باشید، دشنام را با دشنام باید پاسخ داد یا بخشیدن از گناه»، دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، پیشین، ص ۷۳۱.

که زندگی او دارای دو بُعد فردی و اجتماعی است. مسائل فردی به خود شخص و اعتقادات او مربوط است اما از آن جهت که انسان موجودی اجتماعی و به عبارتی «مذنی بالطبع» است، چنانچه بخواهد یک زندگی سعادتمندانه داشته باشد، باید در کنار هموعانش جمع شده اجتماعی را تشکیل دهد تا هر کدام بار مسئولیت گوشه‌ای از آن را برعهده گیرد. بی‌تردید یک زندگی اجتماعی بدون برقراری ارتباط با هم ممکن نخواهد بود و بالطبع هر ارتباطی در بین انسانها به یک سری معیارها و ملاک‌هایی نیازمند است زیرا این نوع از ارتباطات حق‌هایی را برای تک تک افراد اجتماع ایجاد خواهد نمود که در مجموع به آنها حقوق می‌گویند. همانگونه که در زندگی شخصی هر فرد برای به کمال رسیدن باید به اصولی پایبند باشد. چنین اصولی را در شرع همان احکامی گویند که شارع مقدس آن را تعیین فرموده است.

بر همین اساس بخش اعظمی از بیانات امام علی - علیه السلام - در نهج البلاغه به این دو مقوله اختصاص یافته است که مجموعه‌ی فراروی، تلاشی است بایسته (و نه شایسته) در خور بضاعت نگارنده و مصداق بیت معروف «آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر تشنگی باید چشید» تا مبنای اینگونه از احکام (فقه) و حقوق در نهج البلاغه مورد بررسی قرار گیرد.

از خداوند متعال مسئلت می‌نمایم که توفیقات و عنایات خود را در اجرای این امر خطیر نصیب این حقیر فرماید.

خدایا! از من درگذر آنچه را از من بدان دانتری، و اگر بار دیگر به آن باز گردم تو نیز به بخشایش بازگرد. خدایا! آنچه از اعمال نیکو که تصمیم گرفتم و انجام ندادم ببخشای.

خدایا! ببخشای آنچه را که با زبان به تو نزدیک شدم، ولی با قلب آن را ترک کردم. خدایا! ببخشای نگاه‌های اشارت آمیز و سخنان بی‌فایده، و خواسته‌های بی‌مورد دل، و لغزش‌های زبان را.^۱ فَإِنَّهَا خَيْرٌ مَّا تَوَاصَى الْعِبَادُ بِهِ وَخَيْرٌ عَوَاقِبِ الْأُمُورِ عِنْدَ اللَّهِ...؛ قطعاً تقوای الهی بهترین سفارش مؤمنان، و بهترین پایان نامه کار در پیشگاه خداست.^۲

علی امین

۱۳۹۳/۲/۳

۱. دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، پیشین، خطبه ۷۸، ص ۱۲۷.

۲. همان، خطبه ۱۷۳، ص ۳۲۹.